هەردەویل کاکەیی

سەرگوزەشتەو ژیانی شاعیرێکی نەناسراو

موحەمەد کەساس

«موحەممەد کوڕی چۆبان کوڕی مەحموود کوڕی قەمبەر»ە لە هۆزی کاکەیی‌یە لەدەورو بەری ساڵی (1890)ی‌ز . دا لەگوندی زەنقڕ لە ناوچەی ناحیەی داقووق لەخێزانێکی ڕەنجدەر بۆ یەکەم جار چاوی هەڵهێناوەو هاتووەتە ڕووی جیهانەوە .

بەمنداڵی لەحوجرە لای زانای بە ناو بانگ مەلا «سەمەد پیر وەیس خوبیلە»ی کاکەیی لە شاری کەرکووك خوێندویەتی ، پلەی خوێندن‌و زانیاری بەرز بووە . لەنووسیندا خۆش نووس بووە ، هەر لە منداڵی‌یەوە ئاشنایەتی لەگەڵ ئەدەب‌و نووسین‌و خوێندنەوەی شیعر پەیدا کردووە ، ئارەزووی لە نەخشە کێشانی نیگارو وێنەیش هەبووە ، جگە لە زمانەکەی خۆی عەرەبی‌و تورکی بەقسەو نووسین بەباش زانیوە ، هۆنراوەی هەمە جۆری بە کوردی بەشێوەی «ماچۆ = گۆران» هۆنیوەتەوە . ناز ناوی «کەساس»ی بۆ شیعر نووسین داناوە .

لە ساڵی 1911 یان 1912ی‌ز . دا «شوکریە» ی کچی زەینەڵ بەخشی دەخوازێ‌و دەبێتە هاوسەرو هاو ژیانی ، لەو ئافرەتە دوو کوڕو کچێکی دەبێ ئەوانیش «عەلی‌و وەلی‌و سەلیمە» ن . ئێستا ئەم کچ‌و دوو کوڕەی لەپارێزگای کەرکووك دادەنیشن کەساس پیاوێکی مەردو ژیرو بیر تێژو داناو چاو تێرو مێوان دۆست بووە . هەژاران‌و داماوانی خۆش ویستووەو بەپێی توانا یارمەتیانی داوە . شاعیر جگە لەنووسینی شیعر لەئیشی ئاسنگەریدا شارەزایی‌یەکی باشی هەبووە ، لە چەخماغچێتیدا واتە «تفەنگچێتی» بێ هاوتا بووە ، هەندێ کەس لەپیرە پیاوان‌و پیرە ژنانی هۆزەکەی وادەگێڕنەوە گوایە فڕۆکەیەکی دروست کردووە پێ‌ی وتووە «فڕفڕە» . لە پاش تەواو بوونی ، سەیید خەلیل سەرەك هۆزی کاکەیی ئاوری تێ‌بەرداوە گوایە ئەگەر ڕژێمی گەندەڵی پاشایەتی بەو کارە بزانێ فەرمانی خنکاندنی دەدەن .

لە ساڵی 1925 ی‌ز ماڵی دەگوازێتەوە لە دێ‌ی ناو براوەوە بۆ شاری کەرکووك لە دائیرەی پۆستە «دائرة البرق والبريد» لە هەمان شار بە کرێکاری پۆستەچی دامەزراوە . لەپاش یەك دووساڵ لەشارە ئازیزەکەی‌و خاوخێزانەکەی دوور خراوەتەوەو فەرمانی گواستنەوەی (نەقڵی) دەرچووە بۆ ناحیەی گوێڕ کەسەر بەشاری هەولێرە ، لەوێ بۆ ماوەی شەش مانگێك دەمێنێتەوە ، لە پاشان دەستی لەو کارە هەڵدەگرێ لە بەر ئەوەی نەیتوانی‌وە بەو مووچەیەی بۆی تەرخان کراوە ماڵ‌و منداڵەکەی بەخێو بکات ، بۆیە ناچار دەبێ بار بکات بۆ دێ‌ی عەلی سەرای لەوێ دەستگایەکی «ئاش» دروست دەکاو دەس دەکا بەکار کردن .

شاعیر ئازارو کوێرەوەری‌و دەس نەڕۆیی‌و ئاوارەیی فرەبینیوە ، زۆرداران باری دژواری سەخت‌و سامناکیان بەسەریان سەپاندووە ، بەلام ئەو مەردانە بەرەنگاری ئەو هەموو کۆسپ‌و بەرهەڵستانە بووەو کۆڵی نەداوەو خۆی ڕاگرتووە ، ڕازی بووە بەژیانی خۆی . هەمیشە دژی ناپاکان‌و پیاوە دڕندەکانی ڕژێمی بۆگەنی پاشایەتی بووەو لە دژیان ڕاوەستاوەو شیعری دژیان هۆنیوەتەوەو هەرگیز ملکەچی بۆیان نەکردووە ، بۆیە لەسەرەتای ساڵی 1935ی‌ز دا بەدەس جەندرمە خوێن مژەکانی کۆنە پەرستان دەخرێتە کونجی بەندیخانەوە .

له بەندیخانەدا تووشی گەلێ دەردە سەری‌و ئازارو ئەشکەنجە دەبێ تا تووشی نەخۆشی‌یەکی قورس دێ ، کۆنەپەرستان کاتێ‌دەزانن چارەسەری نەخۆشی‌یەکەی نی‌یە لەبەندیخانە بەرەڵڵای دەکەن .

له مانگی حوزەیران سالی 1935ی‌ز . دا سێ ڕۆژ لەپاش ئازاد بوونی لەزیندان هەر بەو نەخۆشی‌یە فەرمانی یەزدان بەجێ دەهێنێ‌و ماڵ ئاوایی لەنەتەوەکەی‌و لەئەدەب‌و ئەدەب دۆستان دەکا . له گۆڕستانی «حەواشەکان» لەگوندی عەلی سەرای نێژراوە بۆ هەتا هەتا سەری ناوەتەوە .

شاعیری نەمر مەلا خەلیل خدر مونەوەر کاکەیی سەردەمێك له ئاوایی عەرەب کۆیی دادەنیشت ، یەکێك بووە لەچینی چەوساوەکان‌و بەشاعیری چەوساوەیش دەدرێ لە قەلەم ، دانشتوانی گوندەکە دەستی یارمەتیان بەتەواوی بۆدریێژ نەکردووە ، ڕۆژێکیان دەیەوێ بارە ئاشێك بهاری‌و بیکا بەئارد بۆنان بەلام کەسێك ولاخێکی پێ نادا تاکو بارەکەی بەری بۆ سەر «ئاش» . لەگوندی عەلی‌سەرای خاوەن ئاش‌و ئاشەوان خوالێ‌خۆش بوو «موحەممەد چۆبان»ی شاعیرە ، میرزا خەلیل لەپارچە هۆنراوەیەکدا بەناوی «عەرەب کۆیی نام جاگەی سەرحەدەن» باسی چاو تێری‌و چالاکی موحەممەد چۆبانی نەمر دەکاو هێرش دەکاتە سەر خەڵکی گوندەکەو هەموویان دەکاتە قوربانی ئەو ، هانا دەباتە لای دۆستێکی بە ناوی «عەلی‌خەمە» کەیەکێك بووە له دانشتوانی دێی‌عەرەب کۆیی بۆ ئەوەی دانەوێڵەکەی بەری‌بۆ موحەممەد بۆ هاڕین ، لەبڕبڕەی هۆنراوەکەدا وادەردەکەوێ خاوەن ئاش هەقی کرێی هاڕینی دانەوێڵەکە وەرناگرێ .

ئەمیش چەند دێڕێکە له هۆنراوەکەی :ـ

پارەم تەسلیم کەرد وەعەلەی خەمان
ئی‌جومعەی وەرین خۆش وەخت زەمان

عەلە ئەمرش کەرد دوو ڕۆ بۆ مۆڵەت
مەهاڕیش پەرێت یەك شەو وەهەڵمەت

من تۆم چەقەومان وەعێلان زانا
فریادو هانام وەلای تۆ کیانا

گشتش مەشانی وەچنگ سەپان
ببان وەفیدای «موحەممەد چۆبان»

من میرزا خەلیل شوعەرای زەمانم
ڕەحمەت خوان ڕۆح ئوستا چۆبانم

داخی گرانم تائێستا بەرهەمی ئەم هونەرمەندە ئاوارەیە کۆنەکراوەتەوە ، خوێندەواران‌و ڕووناك بیرانی گەلەکەمان بێ بەشن لە هۆنراوەکانی بۆیە ئەم ئەرکە پیرۆزەم خستە سەر ئەستۆی خۆم‌و کەوتمە تەقەلادان و کۆشش کردن بۆ ئەوەی بتوانم بەرهەم‌و سامانی ئەم شاعیرە لە مەرگ‌و نەمان ڕزگار بکەم ، تا ناوی ئەم سوارە چالاکە لە دەفتەری مێژووی پیاوە نەمرەکانی نەتەوەکەماندا بەشانازی‌یەوە تۆمار بکەم . فەرموون ئەمێش چوار پارچەی هەمە جۆر لەهۆنراوەکانی کەساس .

\- 1 -

«ورم گرد عاسا»

چە دەس کەساسی ورم گرد عاسا
پۆشام نەبەدەن بەرگ پەلاسا
وێم کەرد وەعەودال دێوانە ئاسا
دوور بیم چە دیدار دۆستان خاسا
وێم کەرد وەهامڕاز وەحشی نەسارا
نە ڕەنگ دۆس دیم نە سەلای یارا
غەیر نەئەزیەت‌و ئێش‌و نێش خارا
نەدیم هیچ کەسێ نەجای هەوارا
هەرمن ئاوارەێ دەس ئەغیارانم
هەرمن ڕەنجەڕۆ دوور چە یارانم
هەرمن کەساسی دەس بەدکارانم
هەرمن بێ‌کەماڵ گەدای شارانم
هەرمن هەژاری دەس زوردارانم
هەرمن داماوی نام کۆهسارانم

هەرمن یەخسیری نام مەحبوسانم
هەرمن ئالاسكیای توی كلافانم
هەردو دەس منەن وەزەنجیرەوە
زاریو شینمەن چە توی بیرەوە
كەساس باوەس بو كەساسی تاكەی
پەی ئەغیار ئازار غەواسی تاكەی

- 2 -

«قیبلەم بالاكەت»

قیبلەم بالاكەت ..
وەختای دیم شەوكەت شیرین بالاكەت
بالا چون لاو لاو خوش خەرامەكەت
لال بیم تواسام پەی ناز عیشوەكەت
بەدیدەن دیدەت دەروون چەنی جەرگ
شەقار شەقار بی شیم وەشەرای مەرگ
گجیەكەی وەرت كالای فەرەنسی
سوغمەی رووی مەمان قوماش ئەتلەسی
نەچیر ئاسوغمە دوو سیر هاشارەن
یەكیوش بەیەن یەكیش هەنارەن
چەم بەوینەی ماه زولف رەیحانەی رەش
دەم نوقلو نەوات سین عەبیر بو وەش
گەردەن چون شویشە قامەت بەیداغەن
ئەگریجە چون سەول جەمین گول باغەن
كەساس ئەشعارت بی تابو هازەن
مەنازە پەنەش دانەش مەجازەن

- 3 -

ئەم پارچە هونراوەی خوارەوەی هونیوەتەوە كاتێ لە گوندی عەلی سەرای دەستگایەكی ئاش دروست دەكا ، تێیدا داوا لە ئاشناو خزمو خێش دەكا بارە ئاشیان بولای ئەوبەرن بو هارتنی ئاردو شتی‌تر هەر وەها بەلێنیش دەداهەقی هارتنی ئارد لەهەژاران‌و یەتیمان وەرنەگرێ . « ..... »

ئاسیاوی ئاردم بی عەیبەن پاكتاو
حازرەن دوستان پەری بارەسیاو
مەطلەبم ئیدەن چە ئاشناو یاران
بارەسیاو پوشان وەلامان باران
پەیتان مەهارمیش ئارد ئیمە وردەن
هەنی وەشاران وەس بارتان گردەن
ساكن بەر كەساس كەم سەدا بكەر
یەتیم چە هەق ئارد یەكسەر مەعاف كەر
ئەگەر ئی كارە وەئەنجام باری
ئەللاو ئیوەللا نەگروی یاری

- 4 -

« .... »

هەرچە روی ئەزەل تا وەروی ئارو
بەختم سیاو بی شكست ماوەرو
وینەی درەخت بید بەختم بی بەر بی
وەسیروان لوام بیلو كەمەر بی
هەر كەس بی خەبەر چە حال كەساسەن
بەیو گوش دەرو زانو چیم باسەن
گاهی هیتیار بیم نە قاپی مالان
نەزانام رەنجم مەلو وەتالان
گاهی موزارع وەرەنجی بی سوود
ئاغایان دی بەردشان پەری خوود
گاهی جوشمدا كوورەی حەدادم
لوا وەعەبەس رەنج فەرهادم
گاهی ماكینەی گورگور ئاسیاوم
گاهی چەغماغچی مەشهوورەن ناوم
گاهی پەی مەعاش روپیەو دیناران
بیم وەموەزع بەرید نەشاران
«والحاصل» حالمان وەجزتو فرەن
چە دەس گومراهان بەرگمان شرەن
گروی ئینگلیزان عیراق فەرهوود كەرد

سەروەت موڵکو ماڵ گشت پەی ویشان بەرد
رەئیس مەجلیسمان ئینگلیزەن سەروەر
پەوکە حاڵ فەقیر یاوان وەختەر
پەی بەرژیای تورکان کەردمان زەماوەن
نەزانایم ئینگلیز بەتەر خەراوەن
تفو چە حوکم عوسمانیان تفو
تفو چە حوکم ئینگلیزان تفو
تف چە عەساکر گروی ئەغیاران
تفو چە رەگو ریشەی زۆرداران
هەر بەدەن پەی یار بی‌یەن وەزۆردار
هەر خاسەن وەدەس زۆردار گرفتار
هەرپیسەن پەی پاك بی‌یەن وەتێشە
هەر پاکەن چە دەس پیسان نەئێشە
کەساس مەواچە ئەشعار کەساسی
ئی‌کارە سەختەن کۆتا کەر باسی .

فەرهەنگۆکی هۆنراوەکان

ئاسا : وەك ، وێنەی
ئەغیار : بێگانە ، دوژمن ، ناحەز
ئاسیاو : ئاش
ئی : ئەمە
بارەسیاو : بارە ئاش
بید : داری‌بی ، دارێکی بێ بەرە
بیل : خۆڵ
بەیۆ : بێت
بەتەر : زیاتر
بەد : خەراو ، دژی چاك
پەرێت : بوت
پەلاس : پۆشاکی زبر ، بەرگی پینە پینە
پاکتاو : بێ گەرد
پەرێ : بۆ
جەمین : روومەت
چێر : ژێر

چە = (چە) : لە
زانۆ : دەزانێ
هێتیار : جوتیار
ویم : خۆم
حەداد : ئاسنگەر
تاب : توانا
یار : چاك ، دۆست

کۆهساران = کۆکراوەی (کۆهسار) : شاخ ، کێو

کالا : کووتاڵ ، جلو بەرگ
کەمەر : بەرد
گەدا : سوئاڵکەر ، دەروازەکەر
گجی : کراس
گاهێ : جارێ
گۆش : گوێ
ماوەرۆ : دەهێنێ
مەلۆ : دەڕوا
موزارع : وەرزێر ، ڕەنجدەر
مەواچە : مەڵێ
سەپان : قەڵاسنگ ، ووشەیەکی تورکی‌یە
سەلا : دەنگ ، بانگ دان
سەدا : دەنگ ، هەراو هوریا
سیاو : ڕەش

عێلان = کۆکراوەی (عێل) : هۆز ، خێش ، خزم

عاسا : داردەس ، گاران
عەبەس : فیرۆ
غەواس : ئەو لەبن ئاوی دەریا شت دەدۆزێتەوە وەك گەوهەر ،
دوڕ ، لؤلؤ .. هتد
خاس : باش ، چاك
خەرامە : لەنجەولار ، نازو عیشوە
خوود : خۆی
رۆ : ڕۆژ
شکست : کورتی ، ناتەواوی .